

FRAZEOLOGIK SINONIMLARNING MATN HOSIL QILISH XUSUSIYATLARI

B.Sherbekov (SamDCHTI)

Yuqoridagi boblardan ko‘rinadiki, frazeologik birikmalarning nafaqat boshqa bir tildagi ekvivalentlarini balki aynan shu tildagi muqobil variantlarni topish sodda jarayon emas. Shundan kelib chiqib endi biz nemis tilidagi frazeologizmlarning sinonimlari va o‘zbek tilidagi ekvivalentlarini topish hamda ularni qiyoslash to‘g‘risida fikr yuritmoqchimiz.

Ulni tahlil qilish uchun dastlab frazeologik sinonim tushunchalarning ta‘rifi xususiyatlari, frazeologik sinonimlarning o‘zbek tiliga tarjima qilinishi va muqobil tanlash, ularning morfologik hamda semantik jihatdan farqi, o‘xshashligi va boshqa xususiyatlari ko‘rib chiqiladi.

Tilda har bir narsa o‘z nomiga ega, jumladan har bir narsa-buyum, har bir harakat, xususiyat, borinki narsa-buyum orasidagi munosabatham. Ularning nomlari esa biror so‘z yoki so‘z birikmasi ko‘rinishida ifodalanishi mumkin. Shuning bilan birga har bir tilda ushbu so‘zlarning to‘liq yoki qisman mazmuniy mos keluvchi ekvivalentlari mavjud. Bunda boshqa chet tilidan o‘zlashgan so‘zlar va ularning ma‘nolari alohida ahamiyatga molikdir. Biz ba‘zan so‘zlarni boshqa tildan o‘z tilimizga o‘zlashtirayotganda ularning yangi ma‘nolari bilan birga o‘zlashtirib olamiz. Oldindan biror xalq yoki hududda mavjud bo‘lgan tushuncha va narsalar nomlari esa har doim ham boshqa tildan o‘zlashtirib olinavermaydi, ularning nomlarini shu til doirasidagi so‘zlardan kelib chiqib aniqlanadi, masalan, shevalarda mavjud bo‘lgan so‘zlarning adabiylashishi orqali. Mavjud tushunchaning boshqacha nomi so‘z ma‘nosining o‘zgarishi natijasidan ham kelib chiqishi mumkin. Masalan, nemis tilidagi hammamiz foydalanadigan „Kopf“ so‘zini olaylik. Aslida bu so‘z o‘rnida „Bosh“ tushunchasini ifodalash uchun „Haupt“ so‘zi qo‘llanilgan, hozirda ko‘pchilik foydalanadigan „Kopf“ so‘zi esa ilgari „ichimlik uchun idish“ degan ma‘noni anglatgan. Tilning shu paytgacha bo‘lgan rivojlanish bosqichi jarayonida turli sabablarga ko‘ra „Kopf“ so‘zi o‘z ma‘nosini o‘zgartirib bordi va hozirgi zamonaviy nemis tilida bu so‘z „Haupt“ so‘zi kabi „bosh“ ma‘nosini anglatadi. Ta‘bir joiz bo‘lsa aytish mumkinki, „Kopf“ so‘zi stilistik jihatdan neytral va yuqori so‘zlashuv uslubiga xosdir. „Haupt“ so‘zidan farqli o‘laroq u xalq orasida keng qo‘llaniladi.

Yuqoridagi misolda ko‘rilganidek, biror bir yoki aynan shu tushunchani ifodalash uchun tildagi ikki yoki undan ortiq so‘zlar ma‘no jihatidan to‘liq mos kelishi hamda m‘ano turi, uslubiy bo‘yoqdorligi va qo‘llanilishi jihatidan qisman farqlanishi mumkin. Bundan so‘zlar sinonimlar deb ataladi. Sinonimlar har doim gapning bir xil qismiga tegishli bo‘ladi (hubsch-schon, Haupt-Kopf), sinonim so‘zi aslida grek tilidan olingan bo‘lib, „bir xil nomli“ degan ma‘noni bildiradi. Tilshunos olim Raxmonov qoida bo‘yicha biror so‘z bir qancha ma‘noga ega ekanligi va odatda o‘zining bir ma‘nosi bilan boshqasiga sinonim bo‘la nolishi mumkinligi, bunday holda, so‘zning bir xil ma‘nodagi varianti yoki ma‘nodosh so‘zlar sinonim hisoblanishi to‘g‘risida aytib o‘tadi.

Shunday qilib sinonimlik til birliklari orasidagi ma‘noviy kichik bir sistema hisoblanadi. Shu sistemani tiladagi boshqa qatlamlar qatori frazeologik iboralar qatlamida ham uchratish mumkin. Nemis tilida bir-biriga sinonim bo‘lib keladigan frazeologik birliklar ko‘pchilikni tashkil qiladi. Biz bu ikki iborani sinonim deya olishimiz uchun ular ayni bir ma‘noni anglatishi shart. Bularsiz ma‘nodoshlik to‘g‘risida so‘z yuritib bo‘lmaydi. Lekin iboralarda uchraydigan bir ma‘nolikni teng ma‘nolik deb tushunib bo‘lmaydi. Chunki har bir ibora boshqa iborada takror qo‘llanilmaydigan o‘ziga xos bir ma‘no nozikligiga ega hisoblanadi.

Tildagi soʻzlar, soʻz birikmalari va shuningdek iboralar ham asosiy va ikkilamchi maʼnolari bilan boshqa soʻzlarga sinonim boʻlib kela oladi. Tilshunoslar shu xususiyatga koʻra ularni bir qancha turlarga ajratganlar. Ikki soʻzning asosiy maʼnosidagi sinonimiya, asosiy maʼnodagi bir soʻzning ikkilamchi maʼnodagi boshqa soʻzga sinonimligi, ikkilamchi maʼnodagi ikki soʻzning sinonimligi. Quyida ushbu turlarga misollar va ularning taʼriflariga toʻxtalamiz.

a) Ikki soʻzning asosiy maʼnosidagi sinonimiya: das Meer-die See; die Frau-das Weib. Bu soʻzlarning ikkalasi ham bir maʼnoni „daryo“ va „ayol“ maʼnolarini anglatadi gapda bir birini sinonim sifatida toʻldirish mumkin.

b) Asosiy maʼnodagi bir soʻzning ikkilamchi maʼnodagi boshqa soʻzga sinonimligi: fahren-gehen.

c) Ikkilamchi maʼnodagi ikki soʻzning sinonimligi: sich aufklaren va sich aufhellen soʻzari ob-havoga nisbatan yorishmoq maʼnosini bildiradi. Sinonimning bu uch koʻrinishiga yana ikki asosiy qismlar mansub:

d) Oʻz maʼnosidagi bir soʻzning frazeologik ibora bilan sinonimligi: „faulenz“ feʼli „auf der Barenhaut liegen“ iborasiga sinonim boʻlib, „bekor yurmoq“, „tanballik qilmoq“, „dangasalik qilmoq“ maʼnolarini bildiradi.

e) Ikki va undan ortiq frazeologik iboralarning sinonimiyasi: den Mund voll nehmen, eine grosse Klappe haben, grosse Bogen spucken, auf die Rauke hauen frazeologik iboralari bitta maʼnoni, yaʼni „maqтанmoqni“ bildiradi.

Ushbu ilmiy ishning asosiy maqsadi nemis va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarni qiyoslab oʻrganish ekan, biz endi frazeologizmlar sinonimiyasini chuqurroq tahlil qilib chiqamiz. Umuman olganda frazeologik maʼnodoshlik va koʻpmaʼnolik muammolarning oʻrganilishi oʻtgan asrning 50- yillar oʻrtalarida boshlangan boʻlib tilshunoslikning boshqa sohalar kabi frazeologiya fanining ham rivojlanish natijasidir.

Soʻz va soʻz birikmasida uchraydigan bir-biriga yaqin maʼno kasb eta olish xususiyati singari, frazeologizmlarda ham bir-biriga toʻlaligicha mos keladigan yoki umumiy ahamiyati maʼlum semantik koʻrinishlarni aks ettiruvchi, turli tizimga xos xususiyatli bir qancha muhim birikmalarni kuzatish mumkin. Frazeologik sinonimiya frazeologiyaning muhim bir boʻlimi boʻlib, nemis va oʻzbek tilshunosligida uning roli beqiyosdir.

„Frazemalarning ayni bir maʼnoni anglatishi asosida guruhlanishi frazeologik sinonimiya deyiladi“, - deydi tilshunos olimlardan Tursunov, Muxtorov va Rahmatullevlar. Aniqroq qilib aytganda frazeologik sinonimiya- frazeologik birliklarning oʻzaro maʼnodosh (sinonim) boʻlib kelishidir. Frazeologik sinonimiya tushunchasi haqida koʻpchilik olimlar oʻz fikrlarini bildirib uning lugʻaviy sinonimiyaning bir turi hisoblanishini taʼkidlab oʻtadilar, jumladan, Zibutsayte E.I. oʻz ilmiy ishida frazeologik sinonimiyani „Frazeologik sinonimlar- bu aniq bir muloqot aktida bir tushunchali mazmun bilan qoʻllana oladigan tildagi bir xil yoki maʼno jihatdan yaqin har xil frazeologik birliklardi“ deb taʼriflaydi (Chernisheva 1970,81).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vinogradov V.S. Leksikologiya i Leksikografiya. – M., 1977.
2. Vinogradov V.S. Perevod. Obshie i leksicheskie voprosi. – M., Universitet, 2006.
3. Gak V.G. Lvin Yu.I. Kurs perevoda. – M., 1970.
4. Imyaminova Sh.S. Olmon tili leksikologiyasi (maʼruzalar matni, olmon tilida). –T. Universitet, 2000.
5. Musaev K. Leksiko- frazeologicheskie voprosi xudojestvennogo perevoda. – T. 1980.
6. Rayxshteyn A.D. Nemitskie ustoychivie frazi.- L. 1971.
7. Ашуров, Шахобиддин, and Фарида Шукурова. "Инглиз ва ўзбек тилларидаги фразеологик бирликлар этимологиясига оид айрим мулоҳазалар." международный журнал искусство СЛОВА 3.2 (2020).